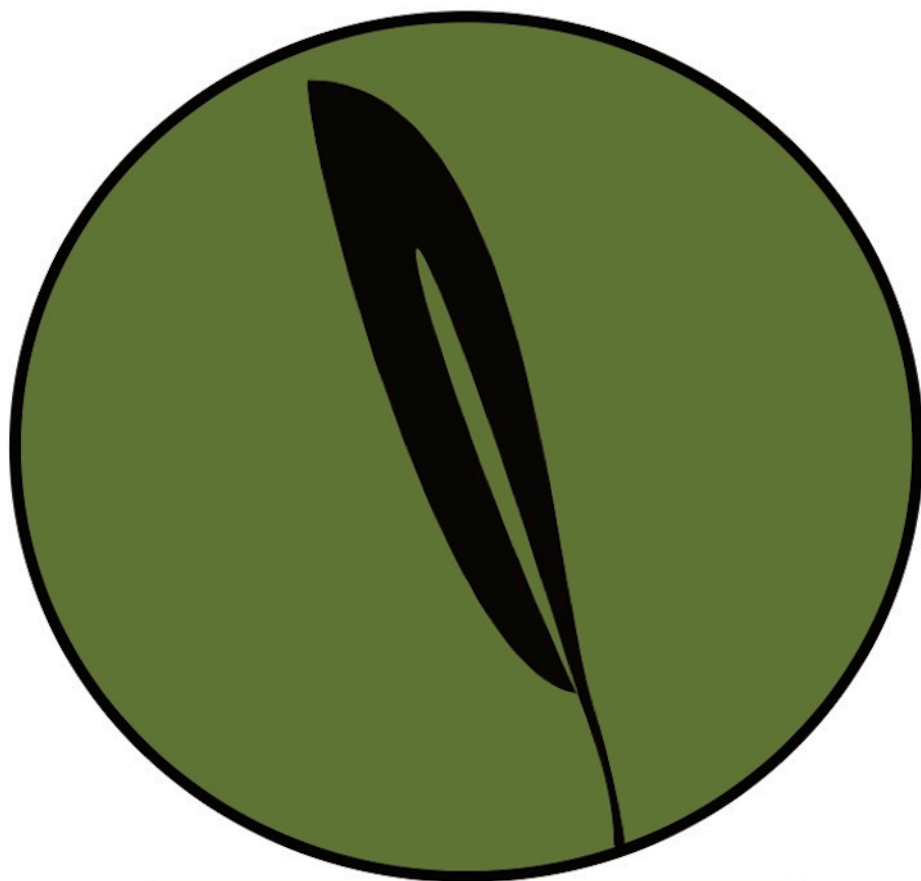

VOL XXIII NO.2 2025

DOI: 10.55302/PS25232

ISSN: 1857-6060

SLAVIC CULTURAL CONTACTS
PHILOLOGICAL STUDIES

FILOLOŠKE PRIPOMBE
FILOLOŠKE STUDIJE
ФИЛОЛОШКИ СТУДИИ
ФИЛОЛОШКЕ СТУДИЈЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ

СОДРЖИНА / CONTENT

Предговор	17
Preface	19

Филозофски и културолошки проблеми / Philosophical-Cultural Problems

Наташа Диденко / Nataša Didenko

ФЕСТИВАЛОТ „ОХРИДСКО ЛЕТО“– ОТВОРЕНА СЦЕНА ЗА ИНТЕРКУЛТУРЕН ДИЈАЛОГ ПОМЕЃУ СЛОВЕНСКИТЕ НАРОДИ / THE „OHRID SUMMER FESTIVAL“– AN OPEN STAGE FOR INTERCULTURAL DIALOGUE BETWEEN THE SLAVIC PEOPLES	23-51
--	-------

Јасминка Ристовска-Пиличкова / Jasminka Ristovska-Pilickova

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ВО ФОКУСОТ НА РУСКАТА ЕКСПЕДИЦИЈА – „МАКЕДОНИЈА 1900 ГОДИНА“ / THE MACEDONIAN QUESTION IN THE FOCUS OF THE RUSSIAN EXPEDITION - "MACEDONIA 1900"	53-83
--	-------

Историја и филологија / History and Philology

Miomir Abović / Miomir Abović

PORIJEKLO I ZNAČENJE TOPONIMA *KUMBOR* /

ORIGIN AND MEANING OF TOPONYM *KUMBOR*.....87-114

Валентина Миронска-Христовска / Valentina Mironska-Hristovska

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО КОНТЕКСТ НА СЛОВЕНСКАТА КУЛТУРА /

THE MACEDONIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF SLAVIC CULTURE 115-135

„Зборот“ во историско-културолошки контекст / Word in Historical and Cultural Context (Comparative Aspect)

Тамара Бабић / Tamara Babić

КУЛТНИ И ХИМНОГРАФСКИ ЛИК СВЕТОГ СИМЕОНА У КОНТЕКСТУ ПРЕВОДНЕ СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ /

THE CULTIC AND HYMNOGRAPHIC FIGURE OF SAINT SIMEON IN THE CONTEXT OF TRANSLATED SLAVIC LITERATURE 139-151

Литературата во интеркултурен контекст / Literature in Intercultural Context

Јасмина Мојсијева-Гушева / Jasmina Mojsieva-Gusheva

ПИШУВАЈКИ ЗА ДРУГИОТ, ПИШУВАМЕ ЗА СЕБЕСИ /

WRITING ABOUT THE OTHER, WE WRITE ABOUT OURSELVES . 155-169

Милош Б. Пржић / Miloš B. Pržić

МОРЛАКИЗАМ КАО ИМАГОЛОШКИ ЕКСПЕРИМЕНТ У РОМАНУ *МЛАДЕНКА КОСТОНОГА* ЖЕЛИМИРА ПЕРИША /

MORLACHISM AS AN IMAGOLOGICAL EXPERIMENT IN THE NOVEL *BONEY-LEGGED BRIDE* BY ŽELIMIR PERIŠ 171-188

Тамара Купева / Tamara Kjupeva

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО ФОКУС – ТЕМИ И АВТОРИ ВО
АКАДЕМСКИТЕ ТРУДОВИ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ ВО ЛЈУБЈАНА /

MACEDONIAN LITERATURE IN FOCUS – TOPICS AND AUTHORS IN
ACADEMIC WORKS AT THE UNIVERSITY OF LJUBLJANA 189-210

Маја Шток / Maja Štok

DOSTOPNOST, ODMEV IN SPODBUJANJE BRANJA MAKEDONSKE
KNJIŽEVNOSTI V SLOVENSKEM PROSTORU /

ACCESSIBILITY, RECEPTION AND PROMOTION OF MACEDONIAN
LITERATURE IN SLOVENIA 211-238

**Современото општество во културата, во јазикот и
литературата / Modern Society in Culture, Language and
Literature**

Маја Јакимовска-Тошиќ / Maja Jakimovska-Toshiќ

СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВОЈ НА РУТАТА НА СВЕТИТЕ КИРИЛ И
МЕТОДИЈ НА МАКЕДОНСКО ТЛО /

STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF THE CYRIL AND
METHODIUS ROUTE ON MACEDONIAN 243-259

Рецензии и информации / Reviews and Information

Славчо Ковилоски / Slavčo Koviloski

ПРОЕКТОТ МАКЕДОНСКА ПОЕТИКА И СТИЛИСТИКА /

THE MACEDONIAN POETICS AND STYLISTIC PROJECT 263-268

Сања Париповић Крчмар / Sanja Paripović Krčmar

ФРАГМЕНТИ ЦЕЛИНЕ: КЊИЖЕВНА АНАЛИЗА ПОЕТИЧКИХ
ТОКОВА ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА /

FRAGMENTS OF WHOLE: LITERARY ANALYSIS OF POETIC
DEVELOPMENTS IN SERBIAN POETRY OF THE LATE 20th
CENTURY 269-273

Владимир Д. Папић / Vladimir D. Papić

КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ЈЕДНЕ ДИНАСТИЈЕ /

LITERARY PORTRAIT OF A DYNASTY275-280

Biljana Ristovska-Josifovska

INTERNATIONAL CONFERENCE “THE ROLE OF HISTORICAL FIGURES IN HISTORY AND COLLECTIVE MEMORY”281-288

Бојан Т. Чолак / Bojan Čolak

ДИНАМИКА ЖИВОТА И СТВАРАЛАШТВА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА: КЊИЖЕВНО-БИОГРАФСКА СТУДИЈА /

THE DYNAMICS OF BORISAV STANKOVIĆ'S LIFE AND WORK: A LITERARY-BIOGRAPHICAL STUDY289-295

Алла Геннадьевна Шешкен / Alla Gennadevna Sheshken

СОТРУДНИЧЕСТВО ДЛИННОЮ В ПОЛВЕКА.75 ЛЕТ РУСИСТИКИ В УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ СВВ. КИРИЛЛА И МЕФОДИЈА В СКОПЈЕ. 50 ЛЕТ МАКЕДОНИСТИКИ В МГУ ИМЕНИ М.В. ЛОМОНОСОВА /

HALF-CENTURY COLLABORATION. 75 YEARS OF RUSSIAN STUDIES AT THE UNIVERSITY OF Ss. CYRIL AND METHODIUS IN SKOPJE.50 YEARS OF MACEDONIAN STUDIES AT LOMONOSOV MOSCOW STATE UNIVERSITY297-307

УДК: 811.163.3(091)

DOI: <https://www.doi.org/10.55302/PS25232115mh>

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО КОНТЕКСТ НА СЛОВЕНСКАТА КУЛТУРА

Валентина Миронска-Христовска

Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Клучни зборови: македонски, старословенски, јазик, словенска, култура

Резиме: Македонскиот јазик во својата долговековна традиција е поврзан директно со развојот на словенската култура. Нивната заемност се согледува од фактот, потврден во славистичката наука, дека старословенскиот јазик е заснован врз јужномакедонските говори од околината на Солун, поточно од македонските говори од селата: Сухо, Висока и Зарова, во Егејска Македонија. Во XIX век, поточно во 1896 година, словенечкиот славист Ватрослав Облак, проучувајќи го теренски македонскиот јазик, ја поставил македонската теорија за потеклото на старословенскиот јазик. Затоа е значајна улогата на македонскиот јазик во контекст на словенската култура и комуникација. Идејата за духовно, културно и економско обединување на словенските народи била појавена во IX век, со Моравската мисија на сесловенските браќа Светите Кирил и Методиј. Идејата повторно била обновена кон крајот на XVIII и на почетокот на XIX век, период кога словенските народи се наоѓале под напливот на: германизација, унгаризација и елинизација. Тоа е период кога била воспоставена славистиката како наука, кога започнала интезивна соработка меѓу славистите, за да се сочува автохтоната словенска култура. Македонската културна преродба започнала со борба против елинизацијата, со борба за обнова на Охридската архиепископија и за враќање на старословенскиот јазик во богослужбите наспрема насилавоведениот грчки јазик, како и со отворањето училишта на народен јазик. Поради асимилаторските политики кон македонскиот народ, во XIX век и поради поделбата на Македонија во 1913 година со Букурешкиот договор, конечно, во 1945 година се случи кодификацијата на македонскиот јазик.

THE MACEDONIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF SLAVIC CULTURE

Valentina Mironska-Hristovska
Institute of Macedonian Literature
University “Ss. Cyril and Methodius” in Skopje

Keywords: Macedonian, Old Slavonic, language, Slavic, culture

Summary: The Macedonian language, through its centuries-old tradition, is directly connected with the development of Slavic culture. Their mutuality is seen from the fact, confirmed in Slavic science, that the Old Slavonic language is based on the South Macedonian speech, from the vicinity of Thessaloniki, more precisely from the Macedonian speeches from the villages of Suho, Visoka and Zarova in Aegean Macedonia. In the 19th century, more precisely in 1896, the Slovenian Slavist Vatroslav Oblak, studying the Macedonian language in the field, put forward the Macedonian theory for the origin of the Old Slavonic language. Therefore, the role of the Macedonian language in the context of Slavic culture and communication is significant. The idea for the spiritual, cultural and economic unification of the Slavic peoples, appeared in the 9th century, with the Moravian mission of the Pan-Slavic brothers Saints Cyril and Methodius. The idea was revived again in the late 18th and early 19th centuries, a period when the Slavic peoples were under the onslaught of Germanization, Hungarianization, and Hellenization. This was the period when Slavic studies were established as a science, when intensive cooperation between Slavists began, all to preserve the autochthonous Slavic culture. The Macedonian cultural revival had begun with a fight against Hellenization, through the efforts for restoration of the Ohrid Archbishopric and the return of the Old Church Slavonic language in church services instead of the forcibly introduced Greek language, as well as the opening of schools in the vernacular. Due to the assimilationist policies towards the Macedonian people in the 19th century and the division of Macedonia in 1913 with the Bucharest Treaty, the codification of the Macedonian language finally took place in 1945.

Македонскиот јазик во својата долговековна традиција е поврзан директно со развојот на словенската култура. Нивната

заемност се согледува од фактот, потврден во славистичката наука, дека старословенскиот јазик е заснован врз јужномакедонските говори од околината на Солун, поточно од македонските говори од: селата Сухо, Висока и Зарова, во Егејска Македонија. Ваквиот податок бил истакнат во 1951 година од страна на славистот Рециналд де Бреј, авторот на *Водич на словенскиите јазици* (Лондон), кој забележал: „Каква иронија на историјата, народот чии предци им го дале на Словените првиот литературен јазик, беа последни на кои им се призна јазикот како посебен словенски јазик, различен од соседните бугарскиот и српскиот“.

Признавањето, односно конечната кодификација на македонскиот службен јазик (2 август 1944) се случи во 1945 година, со Решението на АСНОМ за македонската азбука од 5 мај и со официјалното усвојување на македонскиот правопис на 7 јуни 1945 година. Задоцнетото признавање на македонскиот јазик, чија 80-годишнина од неговата кодификацијата ја одбележуваме годинава – 2025, е последица на лошите, неповолните и неправедните политики од страна на големите сили наспрема македонското прашање.

За македонскиот јазик, јасни ставови имал, уште во XIX век, славистот Петар Драганов, кој истакнал: „Во вообичаената за нас позната Македонија има две или три новославјански наречја: бугарско, српско и сопственото македонско со многубројни и сосема карактеристични подрачни говори, кои како такви, како славјански без сомнение претставуваат значајно мнозинство во споредба со споредба со туѓите елементи во Македонија“. Тој во статијата: „Кон прашањето за населението на современа Македонија“ забележал дека месното „македонско-словенско наречје“, кое било прогонувано од училиштата, е: „наречје, повеќе од кое било друго од дузината постојни словенски наречја-јазици, може, со поголема или со помала претензија, да се каже дека тоа е следот на благородните потомци на некогаш знаменитиот кирило-методиевски јазик. Ние би можеле да приложиме долга редица сведоштва од високоавторитетни научници и пред сè од родени Македонци од доброто старо време, како документарни докази дека македонскословенското

наречје е повеќе или помалку самостојно и автономно во однос на бугарскиот и српскиот 'јазик'. Овие сведоштва се однесуваат и ги докажуваат две следни состојби: 1) Таканареченото македонско 'наречје' си има свои сопствени особености и во акцентот, и во гласовите и во формите (коњугација и деклинација), и во синтаксата и особено во речникот. 2) Месните македонскословенски учители од доброто старо време, уште на наша памет, речиси сè до крајот на 60-тите и почетокот на 70-тите години, т.е. уште пред самата голема ослободителна војна од 1877 – 1878 година, печателе свои школски учебници на месните наречја и во своите воведи кон таквите учебници и кон раководствата јавно изјавувале дека македонскословенското население, откако ја извојувало црковнословенската литургија со грчкиот владеачки клер, не помислува и нема нималку желба да постапува против интересите на својата народност, т.е. да се побугарува и да се посрбува, нарекувајќи ги притоа Бугарите со бранчевото омаловажувачкото име 'Шопје'“ (Драгановъ 1900: 3).

Во 1896 година словенечкиот славист Ватрослав Облак проучувајќи го теренски македонскиот јазик, ја поставил македонската теорија за потеклото на старословенскиот јазик. Затоа, значајна е улогата на македонскиот јазик во контекст на словенската култура и комуникација.

Согледувајќи ја обединувачката моќ на македонскиот јазик, приоритет ѝ даваме на таа негова функција наспрема неговата историја уште од античкото време, кога Хелените за неговите говорители го создале терминот барбарин, кој означувал странец, туѓинец што брбори нешто (бла, бла), кого не го разбирале, како што е забележано во Третиот говор на Демостен, кој, во говорите, правел дистинкција меѓу Македонците и Хелените, особено кога говорел против Филип, кога ги повикал „сите Хелени да ги здружат силите и да не допуштат еден 'барбарин', човек што не е Хелен, човек што не е од ист род, како што вели Исократ, да ги покорува хеленските градови“ (Демостен 1995: 15). Во тоа време Македонецот, односно барбаринот, не бил прифатен од Хелените за што подробно пишува Јуџин Борза во книгата: *Во сенката на Олимп: њојавата на Македон*, во која користејќи низа извори, пишува за различниот етнички идентитет на Македонците од

Хелените, за посебноста на македонскиот од грчкиот јазик, за македонските обичаи итн. (Борза 2004: 98–108).

Културното обединување на Словените

Словенските народи имаат мошне комплексна историја бидејќи тие колку што се обединувале, толку и се разединувале, започнувајќи од XIX век, па до денешно време. До пред три децении поимот Словен, словенска крв, беше симбол на гордост, на непотчинетост, на боемство, на уметност, на достоинство. Но, глобализацијата, односно американизацијата и европеизацијата, успеаја да го скротат словенскиот дух, да го хибридизираат, кој низ векови беше суверен. Притоа, преку политиките на големите сили, во име на членството во ЕУ, се успеа, словенските народи да ги доподелат, па дури и поголемиот дел од состојбата *pro* ги донесоа во позиција *contra*.

Словенските народи се доминантно население во Источна Европа, кои „се географски и културно поделени, а сите имаат многу заеднички црти во својата политичка историја, цивилизација, во националните својства и јазикот“ (Дворник, 2001: 7). За словенските народи се смета дека се различни од западните народи, но сепак словенската културна историја е преплетена и вткаена во европската. Тоа се посведочува уште од XIX век, со мисијата на светите браќа Кирил и Методија, за која, во науката е афирмиран ставот дека нивната духовна, културна и просветителска мисија не го афирмирала само развојот на словенската цивилизација и на културата, туку таа влијаела и пошироко, врз европскиот глобален културноисториски континуитет. Всушност, Моравската мисија имала првенствено политичка и дипломатска стратегија, но прераснала во културна придобивка за европската цивилизација, преку која била извршена афирмација на: христијанството, просветата, праведноста, борбата против потчинетоста, победата на еднаквоста. Едноставно, од неа произлегле постулатите за праведно и демократско живеење, какви што се пропагираат и во денешно време; таа е вонвременска бидејќи во неа ги согледуваме и постулатите на современата имагологија, на теориите за другоста, за меѓуетничноста, за глобализаторскиот поглед на светот (Миронска-Христовска 2019: 88). Ваквото наше мислење

го надоврзуваме и со истакнатото од Ј. Погачник дека „иницијативата на солунските браќа ја признавала рамноправноста на сите етнички групи кои би требало да бидат на основа на широки покраински автономии интегрирани во едно царство и споени во една црква“ (Рогаќник 1988: 107).

Сесловенските браќата Кирил и Методиј, кои дошле од некогашниот македонски град Солун¹, во некогашното кнежевство Нитра, кое заедно со Моравија ја сочинувале Голема Моравија и ја започнале борбата против тријазичниците (оние што ги признавале само латинскиот, хебрејскиот и хеленскиот јазик), против германската духовна аспирација во западнословенските кнежевства. Нивната просветителска мисија, нивната политичка и дипломатска стратегија била во зборовите на Кирил Филозоф: „Не врне ли дожд од Бога еднакво врз сите? А сонцето не грее ли исто така за сите? Зарем не дишеме воздух сите еднакво? Па тогаш, како не се срамите да признаете само три јазика, а за сите други народи сакате да бидат слепи и глуви? ... А ние познаваме повеќе народи што се вешти на книга и го слават Бога секој на својот јазик“ (Панонски леѓенди 1987: 55).

Светите браќа започнале да го шират христијанството меѓу Словените, го промовирале нивното културното единство и направиле и тие да се придружат „кон големите народи што го слават Бога на својот јазик“ (Панонски леѓенди, 52).

Но, по поделбата на континентот на Западно и на Источно Римско Царство, настанале два европски цивилизациски круга, кои речиси две илјади години, па речиси до денес, се развивале еден покрај друг, не без заемно дејствување, но сепак без вистински спојувања. По поделбата на христијанството на Римокатоличка и на Православна црква, било иницирано и прашањето за верска доминација меѓу Словените, со што

¹ По распадот на империјата на Александар Македонски, Македонија, од антиката, се борела за својот опстанок. Во 146 г. пр. н. е. станала римска провинција. Потоа, во 395 година станала дел од Византиската Империја; од 1371 година потпаднала под Османлиската Империја, по Балканските војни (1912 – 1913) таа била поделена меѓу Грција, Србија и Бугарија. По Втората светска војна делот што се наоѓал под српска власт (39 % од нејзината етничка територија) ѝ бил вратен и ја добила своја независност во рамките на СФР Југославија. Од 1991 година таа веќе е самостојна држава.

започнало да се руши христијанското обединување воспоставено од светите браќа Кирил и Методиј. Со текот на времето, западните Словени почнале да приклучуваат кон римската и латинската култура, односно од XII век па натаму судбината на: Чесите, Словаците, Полјаците, Хрватите и Словенците е поврзана со судбината на Западна Европа, која станала пример и влијаела на нивниот општествен, верски, книжевен и културен напредок (Дворник 2001: 159).

Од крајот на XVIII и на почетокот на XIX век започнале најсилните и најсложените процеси во европски контекст, како на политички, така и на економски, културен и национален план. Започнал процесот на формирање држави и нации, при што словенските народи, првенствено преку јазикот, биле под силен удар на: германизација, османлизација, унгаризација и еленизација, поради што повторно била појавена идејата за културно и економско обединување на Словените. Поради тоа, започнала поинтензивната комуникација и соработка меѓу словенските интелектуалци. Словачкиот поет Јан Колар забележал дека и покрај тоа што сите Словени се еден народ, околностите ги разделиле и ги отуѓиле едни од други, но затоа сега било потребно секој Словен да се запознае со сите словенски јазици за да ја запознае литературата, обичаите и културата на секој народ, и на тој начин Словените духовно да се приближат едни кон други и да направат една целина. За недоволното познавањето меѓу себе потврда наоѓаме во мислењето на Вук Караџиќ, кој, во однос на книгата на македонскиот просветител Јоаким Крчовски, *Различна јоучијелна наставленија* (1819, Будим), во трудот „Додатак к Санктпетрбургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика“ (1822), забележал: „Таа книга божем е пишувана на бугарски јазик, но всушност не е ниту на бугарски, ниту на руски, ниту на славјански, туку на една неправилна мешавина од сите тие три јазика“ (*Македонија* 1978:138). Потребата од меѓусебно запознавање ја истакнал и македонскиот основач на теоретската лингвистичка мисла Партениј Зографски, кој, кога во 50-тите години била пројавена иницијатива за создавање општ јазик меѓу македонскиот и бугарскиот, истакнал: „За да может да се составит еден општ писмен јазик прво е потребно да излезат на јаве сите месни наречја на јазикот ни,

преку кои општиот јазик ќе се сида. Додека не се направи тоа никој нема право да седи и да реди општ писмен јазик ... Нашиот јазик како што е познато се дели на две главни наречја, едното се говори во Бугарија и Тракија, а другото во Македонија“, па затоа за да го покажел на светот македонското наречје, „мие имаме намера да составиме на него граматика во паралела со другото“ (Зографски 1858: 35–42).

Словенските интелектуалци во борбата против асимилаторските политики првенствено повикувале на проучување на словенските јазици, на словенските писмени споменици, на кирилметодијевската традиција, бидејќи во Словечка се сметало дека „почетоците на словачката култура и литература произлегле од делото на Кирил и Методиј“ (Kowarská 2001: 95). И полскиот историчар и лингвист Jerzy Samuel Bandtkie во 1815 година сметал дека опстанокот на потчинетите Словени и нивното обединување првенствено би било преку јазикот и тоа преку црковнословенскиот за кој истакнал дека тој бил познат уште од најстарите времиња меѓу сите Словените и дека можел да ги заштити од туѓиот потопот (Moroz-Grzelak 2013: 42).

Потребата од проучување на словенското минато, промовирањето на заедничка словенска култура, како и потребата од изучување старословенскиот јазик ја истакнал чешкиот славист Јозеф Добровски, кој, со својата дејност, ја развил славистиката како научна дисциплина. Со тоа старословенскиот јазик, повторно како во IX век, така и во XIX век станал главно обележје преку кое се идентификувале словенските народи. Затоа и делото на Добровски било веднаш прифатено и од страна на јужните Словени. Бележита е неговата соработка со словенечкиот преродбеник и славист Јернеј Копитар, кому, во 1809 година, Добровски, меѓу другото, му напишал: „Ние Словените мораме да имаме тесни врски“ (Доровски 2012: 8). Тоа била неговата првична концепција за политичко и културно зближување на Словените. Особено е значајно што Добровски, во своите истражувања, бил концентриран и кон откривањето на основата на старословенскиот јазик, при што истакнал дека татковината на старословенскиот јазик треба да се бара во оклината на Солун (Доровски, 13).

Исто така, и словенечкиот славист Ватрослав Облак пројавил посебен интерес за македонските говори, за Македонија, за Македонците и јасно го изнел својот став дека старословенскиот јазик има потекло од македонскиот, кој го искажал пред виенската Академија на науките со своето излагање, кое подоцна било објавено во книгата *Македонски сѝудии. Словенски дијалектѝ во јужна и северозападна Македонија* (1896) (Kalogjera 2009: 166–196). Ватрослав Облак дошол до овие сознанија престојувајќи во Македонија во периодот 1891 – 1892 година и работејќи врз македонските народни говори, по што и дошол до аргументираната поставка на македонската теорија за потеклото на старословенскиот јазик (Андонов-Полјански 1981: 257).

Македонското јазично прашање во XIX век

Во 1767 година Охридската архиепископија била укината неканонски од страна на Високата порта и Цариградската патријаршија и истовремено, по деветстотини години, било забрането да се употребува старословенскиот јазик во богослужбите и во образованието. Бил воведен грчкиот јазик и со тоа започнала грчката асимилаторската политика врз македонскиот народ. Но, и покрај силните настојувања на грчката политика да ја наметне својата доминација преку јазикот, сепак, народот не се откажувал од својата долговековна традиција и од својот јазик. Како всушност течел овој процес наоѓаме податоци во студијата во ракопис „По учебното дело на градот Охрид“ од Евтим Спространов. Во неа е забележано дека и покрај тоа што по укинувањето на Охридската архиепископија, старословенскиот јазик бил истиснат и бил воведен грчкиот јазик, не требало да се мисли дека старословенскиот јазик бил истиснат од охридските цркви и училишта. Спространов забележал дека од крајот на XVIII век Грците се обидувале во тоа, но тие не можеле да го искоренат јазикот зашто јазикот бил сочуван во многу цркви и манастири до самата преродба. Во студијата е истакнато и дека елинизацијата не успеала по селата и во некои манастири бидејќи во нив никогаш не бил сменет старословенскиот со грчкиот јазик (БАН, Ф. 36к, а.е.976, л.1).

За македонскиот народ, во првите децении од XIX век, кој се наоѓал под засилената елинизација и под османлиска власт, од особено значење било јазичното прашање бидејќи најсилното оружје против нападите врз македонскиот идентитет бил мајчиниот јазик. Македонските преродбеници т.е. просветители биле свесни дека јазикот е најмоќното оружје против асимилацијата, без разлика на тоа од која страна доаѓала таа. Токму и поради таа свесност, македонскиот народ уште од дамнешното минато го негувал старословенскиот јазик, словенската писменост. Со настапувањето на промените на општествено-културните ситуации во средновековниот период, била развиена и свеста за значењето на народниот јазик, кој започнал да навлегува во пишувана форма преку дамаскинарската традиција, преку редакциите на средновековните текстови, како и преку „евангелиски и апостолски текстови, хроники, ермени и сл.“ (Поп Атанасов 1985:7), за кои Ѓорѓи Поп Атанасов информира дека се евидентирани 69 ракописни текстови напишани на македонски народен говор. Неодминлива е и појавата на *Четиријазичникоѝ* од Данаил Москополеот, а најголемо значење имаат делата на Јоаким Крчовски (сите 5 објавени во Будим, 1814–1819) и на Кирил Пејчиновиќ (во Будим, 1816) и книгата *Утешением жрешиим* од 1840 година, која била испечатена на народен, прост јазик, во печатницата на Теодосиј Синаитски, кој во Предговорот на книгата го истакнал значењето на народниот јазик „Еве кључ што отворует срдцето ваше: не кључ од злато или сребро, но кључ от железо и чилик, што да не се вии. ...“, и вредноста на книгата бидејќи ќе била достапна за простиот народ, за православниот учител и за сите учени (Пејчиновиќ 1974: 52).

Токму овој чин, односно овој процес Блаже Конески го одбележал како „модернизација“ на јазичниот развиток, која настапила со смената на писмениот јазик, на црковнословенскиот со народниот јазик (Конески 1986: 22). Потоа модернизацијата продолжила со активностите и реформите од страна на македонските преродбеници и учебникари, како на пример преку македонскиот преродбеник и учебникар – епископот Партениј Зографски, кој пишувал за делото на светите браќа, кој во книгата *Крајка свештѝена истѝориа на Вешѝо и Новозавештѝнаѝа црков* од

1857 година ги истакнал нивните заслуги за ширењето на христијанството сред словенското население, а во 1859 година во Цариград ја објавил и книгата *Крајка славенска грамајшка*.

Македонските просветители, преродбеници, литерати твореле на народен јазик и во своите творби во име на словенството, ги повикувале „словенските браќа“ на помош, пишувале за обнова на Охридската архиепископија, за Климентовата Охридска школа, која била првиот Словенски универзитет, за да се врател старословенскиот јазик во божјите храмови и за правото на настава на мајчиниот јазик.

Поради тоа литератите во своите творби се повикувале на делото на светите браќа Кирил и Методиј бидејќи тие го воздигнаа македонскиот говор од околината на Солун, односно старословенскиот јазик на еднакво рамниште со другите јазици. Па така, Ѓорѓи Динката, во песната „Самовила“ (1862) се обратил до „божјите свјатители“, народните просветители, до првите апостоли „Кирил, Методие мили“ воспевајќи ја нивната работата преку која го просветиле народот, му дале закон, му оставиле златни книги, но и ги повикал да го видат народот: „Како трпи, како страдат / Диви волци, како го грабат“, како Грците ги гореле книгите, го „терале“ јазикот, а нив ги нарекувале неверници, варвари и зловерници (Поленаковиќ 2007: 156–157).

Ѓорѓија Пулевски во *Славјанско-македонска ојшѝа историја* уште на првите страници го одбележал делото на словенските апостоли, на Кирил и Методиј, „словеномакедонските синови“, кои направиле превод за црковно пеење и за „Бога молење, чисто по македонско-славјанско нареченије“ (2003: 38).

Македонскиот ловороносец, Вториот Хомер – Григор Прличев, во своите беседи, слова, како во „Слово за св. Кирил и Методиј“, ја опеал нивната работа, но истовремено ја опишал состојбата во татковината на Светите Кирил и Методиј:

„Откако го породи великога

Александра, откако ги породи Св. Кирил

и Методија, оттогаш мајка Македонија

лежи на своето легло ужасно
изнемоштена, сосема примрена.

....

и дека ќе има уште многу Кириловци и Методиевци, коишто ќе бидат светила на нашите училишта, на нашите цркви,

„ќе бидат столбови на вера и ќе го прославуваат македонското име“

(Прличев 1993: 16–19).

Најпознатиот македонски собирач на народни умотворби, авторот на драмата „Црне војвода“ и на низа песни, Марко Цепенков, во песната „Мојата песна“ (1896) ги воспел светите браќа и нивното обединувачко дело:

„Развила Македонија / Од Југа та до Севера, / Како
сред месец Маија: / трендафил, ружа, цунцуле. / Во
цвеќињата два брата: / Свети Кирил, Методија, / В
раце ми книга држеа / И на бога се молеа / за госпо
да им помогит / славјански букви да пишат: / аз,
буке, веде, гљаголе, / ... / славјанска книга писале /
и сви Славјани крстиле“

(Цепенков 1972: 241–242).

Во македонската културна историја од XIX век во борбата за македонскиот јазик се забележани уште низа творби, студии, одбележувањата на јубилејните години за светите браќа Кирил и Методиј во кои преродбениците се повикуваат на стариот, древен јазик. Во тој контекст по културната преродба започнала и националната и револуционерната преродба. Тоа особено се случувало во втората половина на XIX век кога повеќето македонски преродбеници биле свесни дека македонското прашање немало правилно да се реши, особено по Берлинскиот договор (1878), од кога не било исполнето договореното со членот 23. Македонија да се стекне со автономија. Тоа е период од кога, покрај грчката асимилаторска политика, интерес за Македонија пројавила и Австро-Унгарија, која сакала да ја добие

како свој протекторат, потоа интерес пројавиле и Србија и Бугарија, кои, со договорот, добиле самостојност односно автономија. Асимилаторските политики првенството започнале да се спроведуваат преку црковното прашање, преку поделба на македонските епархии меѓу Грчката православна црква, Српската православна црква и тукушто формираната Бугарската егзархијапа (1870), што истовремено го претставува почетокот на претстојната поделба на Македонија, која завршува со Балканските војни. Исто така целта започнале да ја остваруваат и преку образовниот процес, преку „филолошки пат“, преку учебник на македонско-српски јазик, кој би се употребувал во српските училишта во Македонија (Јовановиќ 2002: 49–50), и преку дистрибуција на бугарски учебници.

Затоа во XIX век повеќе од потребно било формирањето на македонски литературен јазик бидејќи преку него ќе се бранел и македонскиот идентитет. Во обидите за стандардизација на македонскиот литературен јазик најпрвин значајна улога одиграле учебникарите, кои, од 1857 до 1880 година, објавиле: учебници, буквари, речници, граматика, кои, сè до Мисирков, нагласувале: „графскиот систем морал да го следи квалитетот на гласовите, дека секоја графема треба да претставува симбол за соодветната фонема, за да не се загуби врската помеѓу изговорениот и напишаниот збор“ (Стаматовски 1986: 68). Такви се учебниците на: Партениј Зографски, Анатолиј Зографски, Димитар В. Македонски и Димитар Хр. Узунов, кои, во 1867 година во Цариград го објавиле учебникот *Букваръ за уѣоѣрубеніе въ македонскыѣ училища*, а истата година Д. Македонски го објавил учебникот *Крайка священна истѣорія за училища-ѣа ѣо Македоніи (на македонско наручіе)*, на Венијамин Мачуковски, Кузмен Шапкарев и други (Миронска-Христовска 2021: 45).

Посистемско навлегување на македонскиот јазик во литературата се извршило околу 1878 година, „кога се буди македонската национална свест сè поевидентно и кога се регистрираат бројни манифестации на културно и политичко поле сред македонската емиграција“ (Тодоровски 1979: 98), поточно тоа е временски период што го обележуваат активностите на: Тајниот македонски комитет (1886), со: Наум

Евров, Коста Групче, Васил Карајовов и Темко Попов; Словеномакедонска книжевна дружина на Ѓорѓија Пулевски во Софија (1888); Младата македонска книжовна дружина со својот најавен сепаратизам преку печатениот орган „Лоза“ (1892 – 1894); весникот „Македонија“ на Коста Шахов (1889 – 1893). Особено се значајни и литературните активности на Марко Цепенков, Петар Поп Арсов, Трајко Китанчев, Евтим Спространов, Војдан Чернодрински, Димитар Ризов, Георги Баласчев, како и антиегзархиските пројави на македонската интелигенција и нејзините сепаратистички тенденции, формирањето на ВМРО, иницирањето на првите македонски сепаратистички весници, издавањето на повеќе фолклорни зборници како на Кузман Шапкарев и Васил Икономов, издавање на литературно-научен зборник итн.

Во тоа време веќе започнал и поинтензивниот интерес за македонскиот јазик од страна на странските научници. Чехот Карл Хрон, во книгата *Народностиа на македонскиите Словени* (1890), уште од почетокот на излагањето на своите ставови нагласува дека „Македонците како по својата историја, така и по својот јазик се посебна народност... потомци на оние словенски прадоселеници,... и кои подоцна со ни една од овие две нации не се измешале“ (Хрон 1990: 29). Во понатамошната јазична анализа забележал дека „Македонците употребуваат член“, прави анализа на употребата на полувокалот, го одбележал „специфичниот македонски глас кј (ќ)“, а на прашањето: „На кој јазик зборуваат Македонците?“, Хрон истакнал: „може да се потврди дека македонскиот јазик со своите сопствени закони за развитокот на гласовите, како и според неговите граматички правила формира еден сопствен јазик што досега нема своја сопствена литература и кој поради тоа се потпира на сродната бугарска литература, која во никој случај не стои во некои поблиски односи отколку само во општо сродство“ (Хрон, 29).

Во XIX век, а и во почетокот на XX век, напорите на македонските интелектуалци воделе кон создавање систем за формирање на македонскиот литературен јазик. Но, по поделбата на Македонија во 1913 година во нејзините присвоени, анектирани делови било забранета строго употребата на македонскиот јазик. Но и покрај тоа, македонскиот народ не се

откажал од него, тој го сочувал во своите домови, во тајнопечатените книги, или преку објави во странство. Во овој контекст од особено значење е испечатениот буквар за „словеногласните“, за „словофоните“, *ABECEDAR* (1925, во Атина), кој има историско значење за македонскиот народ.

За Абецедарот

Пред 100 години (1925 – 2025) во Атина, Грција, бил објавен букварот *ABECEDAR*, за потребите на македонското малцинство во образовниот процес во Кралска Грција и тоа на иницијатива на меѓународната заедница. За нас тој е непобитен факт од особено значење не само за во минатото туку и во контекст на денешниве оспорувања на македонскиот идентитет, со кои се потврдуваат македонскиот јазик и постоењето на македонското малцинство во Грција. Букварот е испечатен на македонски народен говор, со посебноприспособена латинска азбука и со нагласен фонетски правопис. *Абецедароѝ* претставува извонреден документ со кој е овозможено потврдувањето на посебноста на македонската националност во периодот кога, со Букурешкиот мировен договор од 1913 година, Македонија била поделена меѓу Грција, Србија и Бугарија на Егејска, Вардарска (денешната територија на Македонија) и Пиринска Македонија, каде што асимилаторските политики биле насочени кон бришење на македонското име, односно на македонскиот идентитет. Поточно, во поделените и во анектираните делови на Македонија од страна на нејзините соседи, било забрнето да се употребува македонскиот јазик, на сите нивоа, како во институционалната комуникацијата, така и во домашната.

Но, сепак, преку објавувањето на овој буквар тогашната грчка влада, за прв пат, а можеби и единствен, официјално го признала постоењето на македонската националност во рамките на грчка држава. Објавувањето на букварот дошло како последица на потпишувањето на Севрскиот договор, во 1920 година, од страна на Грција со силите на Антантата – Англија, Франција, Италија и Јапонија. Грција признала и се обврзала да им даде малцински права на сите народности во Грција што не се етнички Грци, при што нивните национални права требало да бидат гарантирани, и тоа во поглед на заштитата на: животот и

имотот, слободата, граѓанските и политичките права, и „требале да имаат свои културно-просветни, религиозни и општествени институции и училишта на свој мајчин јазик“ (Катарџиев 1983: 117). По потпишувањето на договорот Советот на Друштвото на народите започнал да прави притисок за почитување на малцинските права, па грчката влада била обврзана да отвори училишта за македонските деца во Егејска Македонија, како и да објави учебни помагала. И покрај тоа што таа сакала да го одбегне спроведувањето на овие меѓународни одредби, таа започнала да презема некакви мерки. Па, така, грчкото министерство за просвета формирало тричлена комисија во состав од членови што го познавале македонскиот јазик: Папазахарију, Сајаксис и Лазару, да изработат буквар наменет за потребите на македонските деца во егејскиот дел од Македонија. Во 1925 година, букварот *Абеџедар* бил испечатен во печатницата на Сакелариу во Атина, кој е составен од два дела на 40 страници, во кои се обработени 29 букви, од кои две ги нема во стандардниот македонски јазик *й* и *ѝ*. Објавувањето на букварот била потврдена и од написот на грчкиот публицист Николас Зарифис, кој, по објавувањето на *Абеџедарош*, во весникот *Елефџерон Вима* забележал: „Пред нас е букварот со наслов *Абеџедар* и е предназначен за употреба во училиштата што допрва ќе бидат отворени во Грчка Македонија и Западна Тракија, за потребите на словеногласното население. По тој буквар ќе учат словеногласните во Грција. Букварот е отпечатен со латиница и е составен на македонското наречје ... “ (Андоновски 1985: XII). Откако букварот на прилепско-битолско-леринскиот народен говор, со елементи од југозападните македонски говори, со посебно приспособена латинска азбука и со нагласен фонетски правопис (Ристовски 2013: 275), бил отпечатен, бил дистрибуиран во: Костурско, Леринско и Воденско, за негово воведување во употреба и за организирање соодветна настава за македонските деца до четврто одделение на мајчин јазик. Но, набргу грчката влада сепак не дозволила да било реализирано тоа, таа го запленила тиражот и го повлекла, и покрај меѓународната потпишана обврска.

Заклучок

Влогот на македонскиот јазик во словенската култура е значаен неоспорно, поради заснованоста на старословенскиот јазик врз јужномакедонските говори од околината на Солун, поточно од македонските говори од селата: Сухо, Висока и Зарова, во Егејска Македонија. Со создавањето на словенското писмо и преку Моравската мисија на сесловенските браќа Светите Кирил и Методиј, јазикот ја добил обединувачката функцијата за духовно и за културно и економско обединување на сите Словени. Старословенскиот јазик бил заедничкиот именител на словенската култура, од чии текови започнале да извираат културите на словенските народи, кои биле одбележани со автохтони елементи. Во средновековниот период непречено се развивала и македонската култура, сè до 1767 година, кога била укината Охридската архиепископија и кога како и другите словенски култури се нашле под ударот на германизацијата, унгаризацијата и еленизацијата. Затоа во XIX век, културните преродби започнале со борбата за одбрана на јазикот, а со тоа и на националниот идентитет. За жал македонскиот јазик и македонскиот идентитет останале под напливот на низата асимилаторски цели, на негирањата, на бришењето на културното македонско наследство во текот на целиот XIX век и во првата половина на XX век. Но, сепак, и покрај сите негативни околности, македонскиот јазик опстанал, биле отворани народни училишта, биле објавувани книги, учебници, весници, биле формирани низа културни, литературни, научни друштва, како во Македонија, така и од страна на македонската емиграција во европските центри, кои го афирмирале македонскиот јазик и македонската култура и кои се бореле за девизата „Македонија на Македонците“, за самостојна Македонија, што се реализираше во 1944/1945 година.

Литература/References:

- Андонов Полјански, Христо. (1981). *Одбрани дела*. Скопје, Мисла.
[Andonov Poljanski, Hristo. (1981). *Odbrani dela*. [Selected Works] Skopje: Mislа (In Macedonian)].
- Андоновски, Христо. (1985). Предговор кон фототипното издание на *Абеџароџи (1925-1985)*, јубилејно издание, второ издание. Скопје:

- Македонска ревија. [Andonovski, Hristo. (1985). [*Abecedar* (1925-1985)] Скопје: Makedonska revija (In Macedonian)].
- Атанасов, Поп Ѓорѓи. (1985). *Ракописни ѿексѿови на македонски народен јазик*. Скопје. [Atanasov, Pop Ѓordi. (1985). *Rakopisni tekstovi na makedonski naroden jazik*. [*Handwritten Texts in the Macedonian Language*] Скопје: (In Macedonian)].
- Борза, Н. Јудин. (2004). *Во сенката на Олимп: ѿјавата на Македон*. Патрија: Скопје. [Eugene N. Borza. *Vo senkata na Olimp: pojavata na Makedon*. [*In the Shadow of Olympus: the Emergence of Macedon*]. Скопје: Patria (In Macedonian)].
- Дворник, Френсис. (2001). *Словени у европској историји и цивилизацији*. Београд, CLIO. [Dvornik, Frensis. (2001). *Sloveni u evropskoj istoriji i civilizaciji*. [*The Slavs in European History and Civilization*] Beograd: CLIO (In Serbian)].
- Доровски, Иван. (2012). „Блаже Конески и Јозеф Добровски – совпаѓања и разлики“ во зборник *XXXVIII Научна конференција на Меѓународноиѿ семинар за македонски јазик, лиѿература и култура*, Скопје: УКИМ, стр. 7-18. [Dorovski, Ivan. (2012). “Blaže Koneski i Jozef Dobrovski – sovpadaњаja i razliki” [“Blaže Koneski and Jozef Dobrovski - Coincidences and Differences” in the proceedings of the *XXXVIII Scientific Conference of the International Seminar on Macedonian Language, Literature and Culture*]. Скопје: UKIM (In Macedonian)].
- Драгановъ, Петар. (1900). „Къ вопросу о населеніи современной Македоніи“. С.-Петербургскія Вудомости, СПб., 24 VII (6. VIII), № 200. [Draganov, Pyotr. (1900). [“On the question of the population of modern Macedonia”]. (In Russian)].
- Зографски, Партен. (Иан., 1858). „Мисли за Болгарскіи-отъ Озикъ“. *Българскы Книжцици*, чОсть I, кн. 1. 35-42. [Zografski, Partenij. (1858). “Misli za bugarskiot jazik” [“Thoughts for Bulgarian Language”] Carigrad. (In Macedonian)].
- Жинзифов, Рајко. (1981). *Ообрани ѿворби*, приредил Гане Тодоровски. Скопје: Мисла. [Ѕinzifov, Rajko. (1981) *Odbrani tvorbi* [*Selected Works*] Скопје: Misla (In Macedonian)].
- Јовановиѿ, Владимир. (2002). *Србија и Буѓарија 1886-1896*. Београд: Историјски институт. [Jovanovič, Vladimir. (2002). *Srbija i Bugarija 1886-1896*. [*Srbija and Bugarija 1886-1896*] Beograd: Istorijски institute. (In Serbian)].
- Калогера, Горан. (2005). *Браќата Миладиновци легенда и сѿварносѿ*. Скопје, Современост. [Kalogera, Goran. (2005). *Bračata Miladinovci*

- legenda i stvarnost. [The Miladinovci Brothers: Legend and Reality]* Skopje: Sovremenost (In Macedonian)].
- Катарџиев, Иван. (1983). „Односот на грчката буржуазија спрема егејскиот дел на Македонија“, 106-118, *Борба до победата 2*. Скопје: Мисла. [Katardžiev, Ivan. (1983). “Односот на грчката буржуазија спрема егејскиот дел на Македонија, 106-118, *Borba do pobeda 2*. [“The Attitude of the Greek Bourgeoisie Towards the Aegean Part of Macedonia”, 106-118, *Fight Until Victory*] Skopje: Misla (In Macedonian)].
- Конески, Блаже. (1986). *Македонскиот 19 век. Јазично и книжевно историски прилози*. Скопје. [Koneski, Blaže. (1986). *Makedonskiot 19 vek, Jazično i kniževno istoriski prilozhi*. [The Macedonian 19th Century. Linguistic and Literary Historical Contributions]. Skopje (In Macedonian)].
- Македонија Сборник от документи и материали*. (1978). Софија: БАН. [Makedonija Zbornik od dokumenti i materijali. (1978). [Macedonia Collection of Documents and Materials. (1978)]. Sofia: BAN (In Bulgarian)].
- Миронска-Христовска, Валентина. (2019). *Идеите и процесите во македонската културна традиција*. Скопје: ИМЛ. [Mironska-Hristovska, Valentina. (2019). *Ideite i procesite vo makedonskata kulturna tradicija* [Ideas and Processes in the Macedonian Cultural Tradition]. Skopje: IML. (In Macedonian)].
- Миронска-Христовска, Валентина. (2021). *Културните икони и македонското културно наследство*. Скопје: ИМЛ. [Mironska-Hristovska, Valentina. (2021). *Kulturnite ikoni i makedonskoto kulturno nasledstvo* [Cultural Icons and Macedonian Cultural Heritage] Skopje: IML (In Macedonian)].
- Панонски легенди*. (1987). Превод Радмила Угринова-Скаловска. Скопје, Наша Книга, Македонска Книга, Мисла, Култура. [Pannonski legendi. (1987). Prevod Radmila Ugrinovska-Skalovska [Pannonian Legends], Skopje: Naša Kniga, Makedonska Kniga, Misla, Kultura. (In Macedonian)].
- Пејчиновиќ, Кирил. (1974). *Собрани текстови*. Скопје. [Pejčinovič, Kiril.(1974). *Sobrani tekstovi* [Collected Texts] Skopje (In Macedonian)].
- Прличев, Григор. (1993). *Водач ме праќа татковината*. Скопје. [Prličev, Grigor. (1993). *Vodač me praća tatkovinata*. [My Homeland Sends Me a Leader]. Skopje (In Macedonian)].
- Пулевски, Ѓорѓи. (2003). *Славјанско-Македонска општа историја*. уредиле Блаже Ристовски, Билјана Ристовска-Јосифовска. Скопје,

- МАНУ. [Pulevski, Đorđi. (2003). *Slavjansko-Maĥedonska opšta istorija*. [Slavic-Macedonian General History]. Skopje: MANU (In Macedonian)].
- Ристовски, Блаже. (2013). „Атинскиот АВЕСЕДАР – македонски буквар објавен од грчката влада и спорот за македонското малцинство во Грција“, 275-287, *Македонски работи*. Скопје: МАНУ. [Ristovski, Blaže. (2013). “Atinskiot ABECEDAR – makedonski bukvar objaven od grĉkata vlada i sporot za makedonskoto malcinstvo vo Grĉija”, 275-287, *Makedonski raboti*. ["The Athenian ABECEDAR – the Macedonian primer published by the Greek government and the dispute over the Macedonian minority in Greece", 275-287, *Macedonian Affairs*]. Skopje: MANU (In Macedonian)].
- Спространовъ, Евтим. „По учебното дуло на град Охридъ“, БАН, Ф. 36к, а.е.976, л.1.
- Тодоровски, Гане. 1979. *Маџејсан меџдан*. Скопје: Култура. [Todorovski, Gane. (1979). *Maĥepsan meĝdan*. [Enchanted Arena]. Skopje: Kultura (In Macedonian)].
- Цепенков, Марко. (1972). *Литературни творби 10*, редакција Блаже Ристовски. Скопје. [Serpenkov, Marko. (1972). *Literaturni tvorbi 10*. [Literary Works 10]. Skopje (In Macedonian)].
- Хрон, Карл. 1990. *Народносѿа на македонскиѿе Словени*. Скопје: Македонска книга. [Hron, Karl. (1990). *Narodnosta na makedonskite Sloveni*. [The Nationality of the Macedonian Slavs]. Skopje: Makedonska kniga. (In Macedonian)].
- Kalogjera, Goran. (2009). *Prilozi istraživanju makedonske povijesti knjiŹevnosti*, *Sovremenost*, Skopje. [Contributions to the Research of Macedonian Literary History] In Croatian].
- Kowarská, Eva. (2001). “The Enlightenment and the Beginnings of the Modern Slovak Nation”, s. 87-100, In: *Slovakia in History*, edited by Mikuláš Teich, Dušan Kováč and Martin D. Brown. New York 2001, s. 95.
- History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. 2004. Amsterdam/Philadelphia.
- Moroz-Grzelak, Lilla. (2013). *Bracia Słowianie wirje wspólnoty a rzeczywistość*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa. [Brothers Slavs, the Whirl of Community and Reality] In Polish].
- Рогаџник, Јоџе. (1988). „Культуролошке premise у Љирло-Методској традицији“, *Кирило-Методиевскиѿи (сѿарословенскиѿи) ѿериод и Кирило-Методиевскаѿа ѿрадиција во Македонија*, МАНУ, Скопје. ["Cultural Premises in the Cyril-Method Tradition", *The Cyril-*

Methodiev (Old Slavic) Period and the Cyril-Methodi Tradition in Macedonia]. In Serbian].